

FELSEFE DÜNYASI

2017/KIŞ / WINTER Sayı/Issue: 66
FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.
ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)
Doç. Dr. Necmettin PEHLİVAN (Ankara Üniv.)
Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122
Kızılay - Çankaya / ANKARA
PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40
www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Aralık 2017, 750 Adet

Mantık Biliminin Teşekkülü ile İlişkisi Bakımından Herakleitos'un 'Logos' Kelimesi

MAKALE GELİŞ TARİHİ : 15.06.2017 / YAYINA KABUL TARİHİ: 10.09.2017

Mustafa YEŞİL*

*“Açıklamalarını (arguments)
bağırarak ve emrederek
yapanlar, mantıklarının zayıf
olduğunu gösterirler.”*

Montaigne

Giriş

Sistematiik bir disiplin olarak mantık biliminin teşekkülü Aristoteles (M.Ö. 384-322) ile ilişkilendirilmiş olsa da, bu teşekküle kaynaklık eden tarihi arka planın dikkate alınması ilgili disiplinin teşekkül gerekçelerini ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir. Çünkü mitolojik ve teolojik varsayımların bir birine karıştığı bir düşünce dünyasında zamanla, doğadaki değişim karşısında duyu organlarının bilgi işlevinin; evrendeki görünür çokluğun temel düzeyde tek bir maddeden ortaya çıkıp çıkmadığının; doğal olgularla bireysel ve toplumsal durumların farklı yapılarla olup olmadıklarının tartışılır hale gelmesi, bilimsel araştırmanın temel gereksinimi olan sistematiik düşüncenin teşekkülüne zemin hazırlamaktadır.

Mitolojik düşünceden felsefi serüvene geçişin ilk temsilcisi olarak kabul edilen Thales (M.Ö. 624-546), herşeyin “su”dan meydana geldiğini iddia ederek evrendeki görünür çokluğu tek bir ilkeye (arkhe) indirgeme gayreti içerisine girmektedir.¹ Hiç şüphesiz bu teşebbüs, hem evrendeki görünür çokluğun temelinde yer alan ilkeyi² doğa-üstü ve mitolojik unsurlardan ziyade doğa ile ilişkilendirme hem de evrensel işleyişin izahı açısından gerekli görülen birlik-çokluk tartışmalarını ilk defa gündeme getirme bakımından özgündür.

* Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü, Yrd. Doç. Dr.

1 Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi, 1. Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 88-91.

2 Kurtul Gülenç, “Presokratiklerden Platon’a mitos, logos ve dialektik”, *Felsefelogos*, Sayı 35-36, Fesatoder Yayınları, İstanbul, 2008, s. 123.

Anaksimandros'un (M.Ö. 611-549) evrendeki görünür çokluğun temelinde yer alan ilkeyi “sonsuz” veya “sınırsız şey” gibi soyut kavramlarla izah edilmesi mümkün olan “apeiron” olarak ele alması, sistematik düşüncenin teşekkül sürecine katkı sağlayan bir diğer sorgulamadır. Elbette fiziksel bir sorgulama açısından “apeiron”u açıklamak çok kolay olmasa da, filozof açısından, varolanlar nelerden meydana gelmişlerse zorunlu olarak yok olup yine onlara dönmektedirler; çünkü onlar -zamanın işleyişine göre- bir diğerine yönelik haksızlıklarının cezasını ve kefaretini ödemektedirler. Bir başka ifadeyle, “Apeiron kocamaz, ölmez, yok olmaz.” olsa da, ondan çıkan karşıt niteliklerden birisinin varlığı, ceza-kefaret döngüsü içerisinde, diğerinin yokluğunu gerektirmektedir.³ Bu bağlamda hem sıcak-soğuk, kuru-yaş gibi karşıt niteliklerin “apeiron”dan çıkmış olması hem de evrensel işleyişteki uyumun karşıtlar arasındaki yer değiştirme ile mümkün olması dikkat çekici bir açıklamadır.

Miletli düşünürlerin son temsilcisi olarak kabul edilen Anaksimenes (M.Ö. 585-528), Anaksimandros'un iddia ettiği gibi soyut ve belirsiz bir unsurdan ziyade, “hava”yı, evrendeki görünür çokluğun kendisine dayandığı temel ilke olarak ele almaktadır.⁴ Bu ele alışıta “hava”, -fiziksel bir olgu olarak- canlandırıcı bir soluktur veya nefestir; çünkü “Var olan, var olmuş olan ve var olacak olan her şey, [hatta] tanrılar ve tanrısal şeyler havadan doğmaktadırlar.”. “Nasıl ki havadan oluşan ruhlarımız bizi hükümü altında, bir arada tutuyorsa, nefes ve hava da evreni öylece sarmakta ve kuşatmaktadır.”⁵ Filozof açısından, “hava”nın seyreklik veya sıklık niteliği evrensel işleyişin temel unsurudur. Çünkü hava seyrekleştiği zaman ateş haline gelmekte; sıkılaştığı zaman ise, önce rüzgar, sonra bulut, sonra -sıkılaşıma düzeyine göre- su, toprak, taş vb. varlıklar haline gelmektedir. Kısacası, evrensel işleyişte kendisine yer edinen her şey, -“seyreklik” ve “sıklık” niteliğine göre- “hava”dan meydana gelmekte, zamanla dağılarak yine “hava”ya dönüşmektedir.⁶

3 Aristoteles, *Metafizik* (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2010, 1053b10-15; Walther Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar* (Çev. Suad Y. Baydur), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984, ss. 32-33.

4 Aristoteles, *Metafizik*, 1053^{b10-15}.

5 Walther Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, s. 36.

6 Walther Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, s. 35.

Thales'ten, Anaksimandros'tan ve Anaksimenes'ten anladığımız kadarıyla, evrensel işleyişin temelinde yer alan maddî ilkeyi tespit etme teşebbüsü felsefî serüvenin ilk sorgulamalarıdır. Elbette bu sorgulamalar evrendeki değişim olgusunu izah edebilmek için kendilerince birer çözüm yolu sunmuş olsalar da, nihai noktada birlik-çokluk problemi ile yüzleşmek zorunda kalmaktadırlar. Diğer taraftan, Anaksimandros ve Anaksimenes evrendeki herşeyin kendilerinden hareketle ortaya çıktığı ilkeleri “*apeiron*” ve “*su*” olarak belirlemiş olsalar da, bu ilkelerin evrensel işleyişteki ikincil düzeyli açığa çıkma serüvenlerini sıcak-soğuk, kuru-yaş, seyrek-sık gibi karşıt niteliklerle ilişkilendirmeleri dikkat çekici bir husustur.⁷

Herakleitos (M.Ö. 535-475), Thales ve Anaksimenes başta olmak üzere, Milet’li düşünürlerin yaklaşımlarına yönelik önemli bir tepki geliştirmiş görünmektedir. Şöyle ki, bu düşünürler tabiatı itibariyle değişime uğramayan bazı basit ve maddî şeyleri ilke olarak belirlemiş olmakla, kendilerini, değişim problemini bir şekilde çözmek zorunda hissetmektedirler. Yani bu yönelim, gerçek olanı veya gerçekliği bir düzeyiyle maddî ve sabit olana indirgeme eğilimi içerisindedir. Herakleitos ise, doğadaki değişim olgusunu tamamen doğa içerisinde çözülmesi gereken bir problem olarak ele almakta ve bu yönüyle, değişim olgusunu doğal yapının bir gerçekliği olarak göz önünde bulundurmaktadır. Hatta filozofun, dış dünyadaki değişim olgusunun sürekliliğine vurgu yaparak dıysal şeylerin bilgisinin olamayacağını iddia etmesi ve bu yönüyle Platon’u (M.Ö. 427-347) önemli ölçüde etkilemiş olması söz konusu bağlamı teyit eden önemli bir kanıttır.⁸

Herakleitos evreni ve evrendeki değişim olgusunu “*ateş*” ile ilişkilendirmektedir. Şöyle ki, “*Bütünün kendisi olan bu kozmosu ne bir Tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir.*”⁹ Filozof açısından, iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış, gündüz-gece, yaşam-ölüm, kuru-ıslak gibi kar-

7 Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 1. Cilt, ss. 183-184.

8 Aristoteles, *Metafizik*, 987a30; Platon, *Kratylos* (Çev. Erman Gören), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, 440abc; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi* (Çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 51.

9 Herakleitos, *Fragmanlar* (Çev. Cengiz Çakmak), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 89, Fr. 30.

şıt nitelikler arasındaki mücadele evrensel işleyişin doğasında mevcut olan adil bir savaştır. Bu mücadeleyi ortadan kaldırmaya çalışmak, doğal yapıyı yok etmeye yeltenmektir. Yani, karşıtlar arasındaki mücadele suretiyle görünür hale gelen değişim olgusu, aşılması gereken bir problem olmaktan ziyade, bizzat doğayı var eden bir mücadeledir. Ancak bütün bu açıklamalara rağmen, Herakleitos açısından, karşıtlar arasındaki bitmek bilmez mücadeleyi düzenleyen kozmik bir ilkenin varolup olmaması önemli bir tartışmadır. Çünkü filozof “*her şeyin logos’a göre olup bittiğini*” ifade ederek söz konusu mücadeleyi düzenleyen kozmik bir ilkenin mevcudiyetini ima etse de, *Fragmanlar*’da geçen diğer logos kelimelerinin bu yorumlama ile birebir örtüşmemesi aşikar bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik, kozmik ilke sorgulamaları ile alakalı bu tartışma, logos kelimesi üzerinden, zamanla sistematik bir düşünce arayışı haline dönüşmesi konuyu daha da ilginç hale getirmektedir.¹⁰ Biz bu çalışmada, kozmik ilke sorgulamalarını tamamen göz ardı etmemekle birlikte, mantık biliminin teşekkülü ile ilişkisi bakımından Herakleitos’un logos kelimesini ele alış biçimleri üzerine yoğunlaşmayı amaçlamaktayız.

1. Logos Kelimesinin İlk Ele Alınış Biçimleri

İster ilkel isterse gelişmiş düzeyiyle ele alınsın, insan her dönem düşünme eylemini gerçekleştirme kabiliyetine sahip bir varlık olagelmıştır. Bu yönüyle sorgulamalar daha çok, düşünme kabiliyetine sahip olup olmamaktan ziyade, düşünmenin kanunlarını belirleme ekseninde gerçekleşmektedir. Nitekim antik Yunan düşünürlerin logos kelimesi ile alakalı bazı kullanım biçimleri bu türden bir belirleme arayışı ile kısmen ilişkilidir. Bazı felsefe tarihi kitapları logos kelimesini ilk kullanan düşünür olarak Herakleitos’u takdim etmektedirler. Fakat filozoftan önce, sınırlı da olsa, bu kelimenin kullanıldığını gösteren önemli ipuçları bulunmaktadır. Bu yönüyle, ilgili kelimenin kullanım bağlamlarından bir kaçını kısaca izah etmek, Herakleitos’un logos kelimesine yüklediği içeriği aydınlatma bakımından önem arz etmektedir.¹¹

10 Vladimir De Beer, “The Cosmic Role of the Logos As Conceived from Heraclitus until Eriugena”, *Greek Orthodox Theological Review*, 59: 1-4, 2014, pp. 13-20; Muhammet Tarakçı, “Hıristiyanlıkta Logos Doktrini”, *Milel ve Nihal*, 8 (1), 2011, ss. 202-205.

11 W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, ss. 419-424.

Legein (söylemek) filinden türemiş olan logos kelimesi ilk dönem Yunan düşünürleri tarafından “toplamak”, “biraraya getirmek”, “listelemek” ve “saymak” anlamlarıyla sık sık kullanılmaktadır. Yapı malzemelerini ve tahtaları bir araya getirme eylemini kastetmek için söz konusu ifadenin dile getiriliyor olması bu durumu teyit eden açık bir örnektir. Üstelik bu türden bir ele alışıta hem malzemelerin toplanması hem de toplanan malzemelerden yeni bir yapının oluşturulması önemlidir.¹²

Herakleitos’tan önce antik Yunan düşünürleri logos kelimesini daha çok “açıklama” anlamında kullanılmaktadır ki bu ele alış da yukarıdaki betimlemeden çok farklı değildir. Çünkü nesnelere veya olguları listelemek en nihayetinde açıklama yapmanın kısmî bir türüdür.

Bu yönüyle, Homer’in (M. Ö. 750) logos kelimesini özellikle “masal” ve “efsane” anlamına gelecek şekilde mitoloji (mythos) ile ilişkilendirmesi; Herodotus’un (M.Ö. 484-425/413), “Ben onların Helen hakkındaki hikayesine (logos) inanıyorum.” şeklindeki bir ifade ile, logos kelimesini “hikaye” anlamına gelecek şekilde kullanması tamamen “açıklama” eylemi ile ilişkilendirilmesi mümkün olan bir durumdur.¹³ Elbette bu bağlam ileride mitos ve logos kelimelerinin kullanım biçimleri arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların mukayesesini gerekli hale getirecektir. Çünkü en nihayetinde mitos ve logos, birer “açıklama” veya “anlatı” olmaları itibarıyla yapısal bir benzerliğe sahiptirler. Diğer taraftan, bu iki “açıklama” veya “anlatı” biçiminin içerikleri ve öncülleri arasındaki yapısal farklılıkların tespiti sistematik düşüncenin teşekkülü ile doğrudan ilişkilidir.¹⁴ Tabi ki, mitos’tan logos’a geçiş serüvenini bütün yönleri ile aydınlatmak mümkün değildir. Ancak Herakleitos’un logos kelimesini ele alış biçimleri, mantık biliminin teşekkülü ile ilişkisi bakımından, bu serüvene kısmen ışık tutabilecek niteliktedir.

12 Raoul Mortley, *The Rise and Fall of Logos*, Hanstein, Bonn, 1986, s. 12.

13 Deborah Boedeker, *Epic Heritage and Mythical Patterns in Herodotus* / Brill’s Companion to Herodotus / Edited by Egbert J. Bakker, Irene J. F. De Jong, Hans van Wees, Brill, Leiden, 2002, pp. 109-110; Kurt A. Raaflaub, *Herodotus and The Intellectual Trends of His Time* / Brill’s Companion to Herodotus / Edited by Egbert J. Bakker, Irene J. F. De Jong, Hans van Wees, Brill, Leiden, 2002, s. 183.

14 J. Enoch Powell, *A Lexicon to Herodotus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1938, pp. 209-210; Raoul Mortley, *The Rise and Fall of Logos*, ss. 12-13.

2. Herrakleitos'un Logos Kelimesini Ele Alış Biçimleri

Herakleitos'un *Fragmanlar*'ı logos (λόγος) kelimesinin kullanım biçimleri bakımından bir hayli zengindir. Ancak, bu kullanım biçimlerine göz atmadan önce filozofun düşüncesinde logos kavramının merkezi bir konu olup olmaması ile alakalı tarihi kanaatlere kısaca değinmek, sorgulamayı daha aydınlatıcı hale getirmek açısından önemlidir. Çünkü hem antik hem de çağdaş yorumcular ilgili sorgulama ile alakalı bir hayli farklı yaklaşımlar sergilemektedirler.

Platon'un, Aristoteles'in ve Aristoteles yorumcularının Herakleitos'u "akış öğretisi"ni savunan bir deneyci olarak göz önünde bulundurdıkları bilinmektedir.¹⁵ Bu durum özellikle Diogenes Laertios'un (M.S. 180-240) açıklamalarında yoğun bir şekilde vurgulanmaktadır.¹⁶ Bununla birlikte, hem Platon ve Aristoteles hem de Diogenes Laertius Herakleitos düşüncesinde logos kavramının merkezi bir konu olup olmaması ile alakalı bir sorgulamayı gündeme getirmemektedirler. Diğer taraftan, Sextus Empiricus (M.S. 160-210) ve Marcus Aurelius (M.S. 121-180) gibi düşünürler Herakleitos düşüncesinde logos kavramını filozofun düşünce sistemini belirleyen temel bir konu olarak değerlendirmektedirler. Nitekim bu yaklaşım açısından logos kelimesi Herakleitos'un temel öğretisini, yani evrendeki (cosmos) işleyişin tanrısal logos (theios logos) tarafından düzenlenişini temsil etmektedir. Stoacı gelenek tarafından ilgiyle karşılanan bu yaklaşım Herakleitos'un ilk Hıristiyan yorumcularını ciddi şekilde etkilemektedir.¹⁷

Herakleitos düşüncesinde logos kavramının merkezi bir konu olup olmaması ile alakalı, antik yorumcularda olduğu gibi, çağdaş yorumcular arasında da bazı farklı yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin, Burnet, West ve Barnes gibi kimi düşünürler Herakleitos'un logos kelimesini belirli bir felsefi öğretiyi temellendirecek bir anlam içeriği ile ilişkilendirmediğini, hatta filozofun bu kelimeyi kendi dönemi içerisindeki olağan kullanım bağlamı içerisinde ele aldığını ifade etmektedirler. Diğer taraftan, Heideg-

15 Aristotle, *Metafizik*, 1005^{b20-25}.

16 Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (Çev. Candan Şentuna), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 424.

17 David C. Hoffman, "Structural Logos in Heraclitus and the Sophist", *Advances in the History of Rhetoric*, 9:11, 2006, ss. 3-4.

ger (1889-1976), Kirk, Guthrie gibi kimi düşünürler ise, logos kelimesinin anlamı üzerinde bir uzlaşma sahip olmasalar bile, Herakleitos'un bu kelimeye özel bir önem atfettiğini, hatta filozofun bütün düşünce yapısını bu kelimeye atfettiği anlam içeriğinden hareketle biçimlendirdiğini iddia etmektedirler.¹⁸ Bu yönüyle, söz konusu tartışmalar ile alakalı daha net bir tablo ortaya koyabilmek için Herakleitos'un *Fragmanlar*'ında geçen logos kelimesinin kullanım biçimlerine detaylı bir şekilde göz atmak gerekmektedir.

Ahmak insanlar her söz (logos) karşısında şaşırılmayı sever.¹⁹

Sözlerini (logous) işittiğim insanların hiç biri bilgeliğin her şeyden ayrı olduğunu kavrayacak düzeye ulaşmamıştır.²⁰

Ateş önce denize dönüşür; denizin yarısı toprağa, yarısı yakıcı buhar. Deniz toprak olmasından önceki orana (logos) göre çeşitli şekillerde boşalarak aynı ölçüsünü bulur.²¹

"Teutamas oğlu Bias Priene'de yaşadı. Onun logos'u diğerlerinden daha çoktu."²²

Herakleitos *Fragmanlar*'da "logos" kelimesini dokuz kez kullanmaktadır. Bu kullanımların yukarıda belirtilen dördünde yani, 87., 108., 31. ve 39. fragmanlarda geçen logos kelimesinin anlamları, üzerinde pek fazla tartışma gerektirmeyecek derecede açık görünmektedir. Şöyle ki, 87. ve 108. fragmanlarda geçen "logôî" ve "logous" kelimeleri insanların söyledikleri şeye yani, "söz" ve "konuşma" anlamlarına gönderimde bulunmaktadır. 31. fragmanda geçen "logon" kelimesi "oran" anlamına gelirken; 39. fragmanda geçen "logos" kelimesi ise "ün" ve "saygınlık" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmaktadır.

18 Jonathan Barnes, *The Presocratic Philosophers*, Routledge, London, 2005, p. 44; Stuart Elden, "Reading Logos as Speech: Heidegger, Aristotle and Rhetorical Politics", *Philosophy and Rhetoric*, Vol. 38, No. 4, 2005, p. 298; G. S. Kirk, *Heracitus: The Cosmic Fragments*, Cambridge University Press, New York, 1975, pp. 61-63; W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Vol. I, pp. 419-430; Erdal Yıldız ve Güvenç Şar, *Herakleitos'un Oyunu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 230-231; David C. Hoffman, "Structural Logos in Heraclitus and the Sophist", p. 4.

19 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 209, Fr. 87.

20 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 253, Fr. 108.

21 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 91, Fr. 31.

22 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 107, Fr. 39.

Bütün yollarını yürüsen bile ruhun sınırlarına ulaşamazsın, öylesine derindir ruhun logos'u.²³

“Ruhun logos'u kendini çoğaltır.”²⁴

Anlamları hakkında bazı tartışmaların yapıldığı yukarıdaki fragmanlara gelince, 45. fragmanda geçen “*logon*” kelimesi ve 115. fragmanda geçen “*logos*” kelimesi ruh (psykhes) ile ilişkili bir şekilde kullanılmaktadır. Bu iki fragmanda geçen ilgili kelimelerin anlamları üzerinde bazı tartışmalar yapılmış olsa da, yorumcuların geneli bu iki kelimeyi “ölçü” ve “*miktar*” anlamlarında ele almaktadırlar. Çakmak'ın açıklamasına göre, logos kelimesinin “ölçü” ve “*miktar*” olarak ele alındığı bu yorumlamada, ruhun derin bir logos'a sahip olması demek, onun kozmosa açılması ve kozmik logos'la bağlantı kurması demektir. Yani Herakleitos'a göre, kozmik logos ile aynı unsurdan (sıcak ve kuru hava veya ateş) oluşan ruh, makrokozmosun küçük bir modelidir. Bu yönüyle, ruhun derin bir logos'a sahip olması mikrokozmos ile makrokozmos arasındaki ilişkinin önemli bir göstergesidir. Ruhun logos'unun kendisini çoğaltması hususuna gelince, ruh kozmik logos'a yaklaştıkça parlamakta ve kendisindeki logos'u artırarak tanrısal yönünü daha fazla açığa çıkarmaktadır.²⁵

Her zaman mevcut olan logos'u insanlar yalnızca işitmeden önce değil, işittikten sonra da anlamıyorlar. Her şey bu logos'a göre olup bittiği ve ben her şeyi doğasına göre ayırt ettiğim ve nasıl olduğunu bildirip açıkladığım halde, söylediklerimle ve yaptıklarımın karşılaştıklarında acemi gibi davranıyorlar. Uykuda iken ne yaptığını unutan diğer insanlar gibi bunlar da uyanırken ne yaptıklarının farkında değiller.²⁶

Logos her şeye ortak olmasına karşın, çoğunluk sanki kendilerine özel düşünceleri varmış gibi yaşar.²⁷

Beni değil logos'u işiterek her şeyin bir olduğunu kabul etmek bilgeliktir.²⁸

23 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 119, Fr. 45.

24 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 267, Fr. 115.

25 Cengiz Çakmak, *Herakleitos Fragmanlar* (içinde), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, ss. 119, 267.

26 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 29, Fr. 1.

27 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 33, Fr. 2.

28 Herakleitos, *Fragmanlar*, s. 131, Fr. 50.

Logos kelimesinin geçtiği son üç fragmana yani 1., 2. ve 50. fragmanlara gelince, Herakleitos'un bu ifadelerde ilgili kelimeleri hangi anlam içerikleri ile kullandığı hususunda ciddi uzlaşmazlıklar mevcuttur. Nitekim bu uzlaşmazlıkları iki grupta ele almak mümkündür. Birincisi, bazı yorumcular *Fragmanlar*'da geçen logos kelimesinin genel çevirisinde belirli bir zorluğun olduğunu düşünmedikleri için, filozofun ilgili kelimeyi, 1., 2. ve 50. fragmanlarda bile, kendi dönemindeki gündelik dilin olağan kullanımını içerisinde ele aldığını ifade etmektedirler. Herakleitos'un yaşadığı dönemde, gündelik dilin olağan kullanımını içerisinde, “*logos*” kelimesinin “*konuşma*” veya “*açıklama*” anlamına geldiğini, hatta filozofun öncülleri olan Homer'den ve Herodotus'tan yapılan alıntılarla söz konusu olağan kullanım biçiminin teyidinin mümkün olduğunu ifade etmiştik.²⁹

“*Yalın yorumlama*” olarak adlandırılması mümkün olan bu yaklaşımı benimseyen düşünürler açısından, Herakleitos'un *Fragmanlar*'da kullandığı logos kelimesine -kendi dönemindeki gündelik dilin olağan kullanımını dışında- yeni ve özel bir anlam yüklediğini ve hatta bu varsayımdan hareketle, filozofun özgün bir “logos öğretisi” geliştirdiğini iddia etmek mümkün değildir. Nitekim bu yaklaşımın önemli savunucularından Jonathan Barnes açısından, Herakleitos'un *Fragmanlar*'ında geçen logos kelimesi “*konuşmak*” anlamına gelen “*legein*” fiilinden türemekte ve bu kelime bir kimsenin yalnızca “*söylediği şey*”e gönderimde bulunmaktadır. John Burnet açısından ise, logos kelimesini filozofun yaşadığı dönemdeki gündelik dilin olağan kullanımının dışında stoacı bir okuma ile ele almak ve bu kabalardan hareketle, Herakleitos'a mahsus bir “*logos öğretisi*”nin varolduğunu iddia etmek olanaklı değildir.³⁰

“*Kozmik yorumlama*” olarak adlandırılması mümkün olan diğer yaklaşımı benimseyen düşünürler ise Herakleitos'un 1., 2. ve 50. fragmanlarda geçen logos kelimesini kendi dönemindeki gündelik dilin olağan kullanımından daha farklı bir şekilde ele aldığını ve hatta filozofun, ilgili kelimeye özgün bir felsefi bir içerik yüklediğini iddia etmektedirler. Bu

29 J. Enoch Powell, *A Lexicon to Herodotus*, ss. 209-210; Mark A. Johnstone, “On ‘Logos’ in Heraclitus”, *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 47, 2014, s. 13.

30 Jonathan Barnes, *The Presocratic Philosophers*, p. 44; Mark A. Johnstone, “On ‘Logos’ in Heraclitus”, ss. 5-6.

yönüyle, Herakleitos düşüncesinde logos kelimesi ile alakalı tartışmalar daha çok bu üç fragman üzerinde yoğunlaşmaktadır. Üstelik, Barnes'ın ve Burnet'in açıklamalarına rağmen, yalın yorumlama biçimi günümüzde çok fazla destek bulabilmiş değildir. Çünkü bu yorumlama tarzı 1., 2. ve 50. fragmanlarda geçen logos kelimesinin kullanım çeşitliliğindeki zorlukları aşabilmiş değildir. Örneğin, 1. fragmanda, “*logos'un her zaman mevcut olduğu*”; “*insanların logos'u yalnızca işitmeden önce değil, işittikten sonra da anlamadıkları*”; “*her şeyin bu logos'a göre olup bittiği*” ifade edilmektedir. Şayet logos kelimesi bir kimsenin “*söylediği şey*”e gönderimde bulunuyorsa, Herakleitos'un “*söylediği şey*”in her zaman mevcut olması; insanların “*söylenen şey*”i yalnızca işitmeden önce değil, işittikten sonra da anlamamaları; her şeyin Herakleitos'un “*söylediği şey*”e göre olup bitmesi vb. mümkün müdür? Nitekim bu alıntılar bize, yalın yorumlama tarzındaki kabulün aksine, ilgili fragmanlarda geçen logos kelimesini bir kimsenin yalnızca “*söylediği şey*” olarak ele almanın zor olduğunu ve hatta, ilgili üç fragmanın içeriği itibarıyla, konuşmacının “*söylediği şey*”den yani onun dile getirdiği söylemden daha farklı bir düzeyde, bağımsız bir varlığın mevcudiyetinin ima edildiğini hissettirmektedir.

Bir diğer sorgulama örneğini gündeme getirmek gerekirse, örneğin, 2. fragmanda “*logos'un her şey de ortak olduğu*” ifade edilmektedir. Şayet yalın yorumlama tarzı kabul edilmiş olursa, Herakleitos'un kendi “*söylediği şey*”in yani onun “*konuşma*”sının veya “*açıklama*”sının her şeyde ortak olduğunu iddia etmek bir hayli zor görünmektedir. Diğer taraftan, 50. fragmanda “*beni değil, logos'u dinleyin*” şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Bu ifadeyi Herakleitos'un diliyle, ‘beni değil, benim “*söylediğim şey*”i dinleyin’ şeklinde yorumlamak mümkün olmadığına göre, nihai olarak, ilgili üç fragmanda geçen logos kelimesini sadece “*söylenen şey*”, “*konuşma*” veya “*açıklama*” olarak ele almak pek mümkün görünmemektedir.³¹

Logos kelimesinin 1., 2. ve 50. fragmanlardaki içeriği ile alakalı yoğun tartışmalar yalın yorumlama tarzını savunan düşünürlerin iddialarını zayıflatmaktadır. Diğer taraftan, ayrıntılar üzerinde tam bir uzlaşımaya sahip olmasalar bile, kozmik yorumlama tarzını benimseyen düşünürler Herakleitos'un bu üç fragmanda geçen logos kelimesi ile evrensel

31 Mark A. Johnstone, “On ‘Logos’ in Heraclitus”, ss. 6-7.

işleyişi düzenleyen genel bir “ilke”ye, “yasa”ya veya “formül”e gönderimde bulunduğunu iddia etmektedirler. Bruno Snell gibi bazı düşünürler Herakleitos’un *Fragmanlar*’da kullandığı logos kelimesinin bağlam itibariyle hem filozofun kendi “söylediği şey”e veya “açıklama”ya hem de evrensel işleyişin genel “ilke”sine gönderimde bulunduğunu iddia ederek yalın yorumlama ve kozmik yorumlama arasında müşterek bir zemin arayışına girmiş olsalar da, konu üzerindeki tartışmalar henüz güncelliğini yitirmiş değildir.³²

Netice itibariyle, “söylemek”, “konuşmak” ve “açıklamak” gibi anlamlara gelen “legein” fiilinden türetilmiş olan “logos” kelimesi Herakleitos’un *Fragmanlar*’ında genellikle (1) söz, söyleme, anlatma, söylem; (2) yasa, kural, ölçü, ilke, miktar; (3) saygınlık ve ün anlamlarında kullanılmaktadır.³³ Logos kelimesinin bu kullanım çeşitliliğinden hareketle, Aristoteles’in mantık bilimini şekillendirirken, bu kelimenin kullanım biçimlerinden esinlenip esinlenmediğini sorgulamak önemli bir gereksinimdir. Üstelik Herakleitos metinleri ile alakalı mantıksal sorgulamaların genellikle çelişmezlik ilkesi üzerine yoğunlaşması bu türden bir gereksinimi biraz gölgelemiş görünmektedir. Elbette mantık biliminin bir disiplin olarak adlandırılması Aristoteles’ten ziyade, Aristoteles yorumcuları ile ilişkilidir. Bununla birlikte, Herakleitos ile mukayeseli bir şekilde, Aristoteles’in logos kelimesini kullanım biçimlerine göz atmak mantık biliminin hem teşekkül hem de adlandırılma serüvenine ışık tutabilmek için önemlidir.

3. Aristoteles’in Logos Kelimesini Ele Alış Biçimleri

Antik Yunan felsefesi genel itibariyle evrendeki işleyişin kaotik görünümünü açıklayabilmek için açığa çıkarılan bir teşebbüstür. Çünkü bu kaotik görünüm kendinden-eminlik, doğruluk ve kesinlik ilkelerini sarstığı gibi, varoluşsal karmaşaya da neden olmaktadır. Nitekim filozoflar bu türden belirsizlikleri aşabilmek için evrenin ve evrensel işleyişin ontolojik

32 Mark A. Johnstone, “On ‘Logos’ in Heraclitus”, pp. 7-11; Raoul Mortley, *The Rise and Fall of Logos*, pp. 13-14; Raymond Adolph Prier, *Archaic Logic: Symbol and Structure in Heraclitus, Parmenides, and Empedocles*, Mouton, The Hague, 1976, p. 83.

33 Cengiz Çakmak, *Herakleitos Fragmanlar* (içinde), ss. 29-30.

temellerini sorgulamaya yönelmektedirler.³⁴ Bu bağlamda düşünürlerin geneline mahsus iki eğilim ön plana çıkmaktadır ki bunlardan birincisi, söz konusu belirsizliğin veya kaotik görünümün açıklamasının ancak nedenlerin tespit edilmesi ile mümkün olacağı iddiası; diğeri ise, tespit edilen nedenlerin ve açıklamaların illaki tümel (universal) olması gerektiği iddiasıdır. Bu durumda, evrendeki herhangi bir bireysel varlığın veya olgunun bazı yönleriyle betimlenmesi gerçek bilgiyi ortaya çıkarmayacağına göre, varlığın veya olguların nedenlerinin veya ilkelerinin tespit edilmesi tümel düzeyli bir açıklama teşebbüsünü gerektirmektedir.³⁵

İster yalın yorumlama tarzı isterse kozmik yorumlama tarzı dikkate alınsın, Herakleitos'un logos kelimesini ele alış biçimleri evrendeki işleyişin izahı ile doğrudan ilişkilidir. Elbette biz buradaki evrensel işleyiş ifadesi ile sadece gökyüzü olaylarını vb. durumları kastetmiyoruz. Çünkü varolmaları itibariyle herbir varlık veya olgu söz konusu işleyişin bir parçasıdır. Tıpkı Herakleitos'un *Fragmanlar*'ında olduğu gibi, Aristoteles'in de metinlerine baktığımız zaman, filozofun logos kelimesini benzer türden bir açıklama teşebbüsü ile ilişkilendirdiğini gözlemlemekteyiz. Örneğin, filozof *Kategoriler* ve *Yorum Üzerine* adlı eserlerinde logos kelimesini "söz", "konuşma", "açıklama", "cümle", "önerme" ve "tanım" anlamlarında kullanmaktadır ki, bu ele alış biçimlerinin tamamı en nihayetinde bir açıklama teşebbüsüdür.³⁶

... söz (logos) hem doğru hem yanlışmış gibi görünüyor: Sözel birinin oturmakta olduğu sözü doğruysa, o ayağa kalkınca aynı söz yanlış olacak. ...³⁷

Tümce (logos), evetlemeler olarak değil de sözcükler olarak tek başına anlamlı parçaları olan anlamlı bir sestir. Diyelim, örneğin 'insan' bir şey imler, ama olup olmadığını söylemez (oysa bir şey eklenecek

34 Aristoteles, *Metafizik*, 982^{b12-19}.

35 L. M. De Rijk, *Aristotle Semantics and Ontology*, Vol. I, Brill, Leiden, 2002, ss. 12-13.

36 Aristoteles, *Kategoriler* (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, 1a1-11, 2a20, 2a24-33, 3a16, 3a20, 3b2, 3b7-8, 4b8, 4b23, 4b32, 5a33-36, 12b6-10, 13a24, 14a36; 14b2, 14b14-22; Aristoteles, *Yorum Üzerine* (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, 16a2, 16a22, 16a31, 16b1, 16b26, 16b33, 17a8, 17a22, 19a28-33, 21b24, 23a28; J. L. Ackrill, *Aristotle Categories and De Interpretatione*, Clarendon Press, Oxford, 2002, s. 124.

37 Aristoteles, *Kategoriler*, 4^{a22-24}.

olursa, evetleme ya da değilme olacaktır). ‘Kapı’ nın bir tek hecesi anlamlı değil; ‘top’ ta ‘op’ anlamlı değil, burada yalnızca ses. ...³⁸

Aristoteles’in logos kelimesini sadece *Kategoriler* kitabında kırk altı kez kullandığı ifade edilmektedir.³⁹ Bu çalışmada, yeterlilik düzeyi ve genel çerçeve bakımından, filozofun ilgili kelime ile alakalı kullanım biçimleri belirli örnekler üzerinden ön plana çıkarılmaktadır. Örneğin, filozof yukarıdaki alıntılarda geçen logos kelimesi ile “*söylenen anlamlı ses*”e (significant spoken sound) gönderimde bulunmaktadır. Nitekim bu ele alış sadece basit ifadeleri değil aynı zamanda “*yürüyen iki-ayaklı canlı*” gibi bileşik ifadeleri temsil etmek için de geçerlidir. Diğer taraftan filozofun ifadelerine “*dır*” veya “*değildir*” eklemlerinin ilave edilmesiyle ortaya çıkan bildiri cümlelerini, birer “*açıklama*” olmaları itibariyle, logos kelimesi ile betimlemesi dikkat çekici bir husustur.⁴⁰

Logos kelimesinin bu bağlamdaki bir diğer kullanımı eşsesli (eşadlı) ve eşanlamlı kelimeler arasındaki ilişkinin izahında ortaya konulmaktadır. Şöyle ki;

[1] Yalnızca adları ortak, ada göre varlığının tanımı (logos) başka olanlara eşadlılar denir; sözgelişi hem gerçek insana hem de resmedilmiş insana canlı denir. Bunların yalnızca adları ortak, ada göre varlıklarının tanımı ise başka; her biri için canlı olmanın ne olduğu açıklanacak olsa, her biri için, kendine özgü olan tanım verilecek.

[2] Adları ortak, ada göre varlıklarının tanımı da aynı olanlara eşanlamlılar denir; örneğin hem insan hem de öküz canlıdır, bunlara ortak bir adla canlı denir, varlıklarının tanımı da aynı; her biri için canlı olmanın ne olduğu açıklanacak olsa, aynı tanım verilecek.⁴¹

Bu alıntıda geçen logos kelimesi Türkçe ve İngilizce kaynakların genelinde “*tanım*” olarak çevirilmektedir. Çünkü “*canlılığın ne olduğu*” nun tespit edilmesi hem “*insan*” ve “*insan resmi*” arasındaki farklılığın hem de “*insan*” ve “*öküz*” arasındaki benzerlik yönünün tespiti bakımından önem

38 Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 16b26-33; L. M. De Rijk, *Aristotle Semantics and Ontology*, Vol. I, s. 248.

39 Ömer Orhan Aygün, *The Included Middle: Logos in Aristotle’s Philosophy* (PhD Thesis), The Pennsylvania State University, 2007, s. 50.

40 Aristoteles, *Yorum Üzerine*, 17a9-15; L. M. De Rijk, *Aristotle Semantics and Ontology*, Vol. I, s. 250.

41 Aristoteles, *Kategoriler*, 1a1-11.

arz etmektedir.⁴² Bununla birlikte, Aristoteles'in *Kategoriler* kitabının dil-bilimsel tartışma yoğunluğu; kategoriler kuramının ele alınış biçimlerinin disiplinlere göre farklılığı,⁴³ ilgili alıntıda örneklerin cins-tür ilişkisi bakımından izahı vb. durumlar dikkate alınır, bu alıntıda logos kelimesini "tanım"ın yanısıra,⁴⁴ bir tür "açıklama" olarak ele almak da mümkün görünmektedir. Çünkü herhangi bir "konu"da (*substratum-subject*) bulunmayan ve herhangi bir konu hakkında söylenmeyen tek teklerden yani birinci tözlerden farklı olarak, bu alıntıda kullanılan "insan", "öküz" ve "canlı" kavramları cins-tür ilişkisi bakımından izah edilen ikinci tözlerdir. Adeta "insan" ve "insan resmi" için aynı "canlı"lık nitelendirmesini yapmak mümkün değil iken; "insan" ve "öküz" için aynı "canlı"lık nitelendirmesini yapmanın mümkün olması gibi. Üstelik, "canlı" kavramının kapsamı ile ilişkili bu örneklendirme bize -en nihayetinde- tanımın da bir tür "açıklama" olduğunu göstermektedir. Çünkü tanım, "öz"ün, "varlık"ın veya "kavram"ın açıklanmasından başka bir şey değildir.⁴⁵

Kıyas öyle bir açıklamadır (logos) ki kendisinde, belirli şeylerin söylenmesiyle, bu söylenenlerden başka bir şey, sadece bu söylenenlerden dolayı zorunlu olarak ortaya çıkar.⁴⁶

Kıyasın zorunlu öncüllerden oluşması gerektiği şunlardan da açık: şayet bir kanıtlama [demonstration] varsa, niçinin [veya nedenin] açıklamasına (logos) sahip olmayan kişi [bilimsel] anlamaya (epistêmôn) sahip değildir. ...⁴⁷

42 Ömer Orhan Aygün, *The Included Middle: Logos in Aristotle's Philosophy*, p. 78.

43 Hülya Altunya ve Mustafa Yeşil, "Aristoteles'in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri", *Beytulhikme*, 6 (2), 2016, ss. 79-108.

44 Aristoteles, *Fizik* (Çev. Saffet Babür), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, 194b25-30.

45 Aristotle, *Topics* (Translated by S. Marc Cohen and Gareth B. Matthews, *Readings in Ancient Greek Philosophy: From Thales to Aristotle* / Edited by S. Marc Cohen, Patricia Curd, and C. D. C. Reeve) Hackett Publishing Company, Indianapolis, 2011, 102a1-10; *Porphyry, On Aristotle Categories* (Translated by Steven K. Strange / Edited by Richard Sorabji), Bloomsbury, London, 2014, 6425-30; 651-15.

46 Aristotle, *Prior Analytics* (Translated by A. J. Jenkinson, *The Complete Works of Aristotle* / Edited by Jonathan Barnes), Volume One, Princeton University Press, Princeton, 1991, 74b27-31.

47 Aristotle, *Posterior Analytics* (Çev. Translated by Jonathan Barnes, *The Complete Works of Aristotle* / Edited by Jonathan Barnes), Volume One, Princeton University Press, Princeton, 1991, 74b27-31.

Kanıtlama (demonstration) dış konuşma (logos) ile ilgili değil, iç konuşma ile ilgilidir. ... Çünkü bir kimse dış konuşmaya her zaman itiraz edebilir ama iç konuşmaya (düşünmeye) her zaman itiraz edemez.⁴⁸

Aristoteles'in *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler* adlı eserlerinden temin edilen yukarıdaki alıntılarda "kıyas"ı (*argument*), bir açıklama biçimi olarak, logos kelimesi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Logos kelimesinin kıyas ile ilişkilendirilmesi, bu kelimenin basit ifadelerle, bileşik ifadelerle ve bildiri cümleleri ile ilişkilendirilmesinden daha dikkaç çekici bir husustur. Çünkü söz konusu ifade biçimleri yalnız birer söylem tarzı olmaları itibarıyla Herakleitos'un veya diğer antik düşünürlerin logos kelimesini kullanım biçimleri ile örtüştürülebilir. Fakat, kavramlar ve önermeler arasındaki ilişkiden hareketle tertip edilen kıyas formu Aristoteles'e özgü bir ele alış biçimidir. Bu durum logos kelimesinin önceki filozoflardan farklı bir ele alış biçimini yansıtmayı bakımından dikkat çekicidir.

Yukarıdaki alıntılarda dikkat çeken bir diğer husus logos kelimesinin sadece "konuşma" ile değil, aynı zamanda "düşünme" ile de ilişkilendirilmiş olmasıdır. "Dış konuşma" ve "iç konuşma" ifadeleri ile betimlenen bu sınıflandırmayı Platon da yapmaktadır.⁴⁹ Fakat logos kelimesinin kullanım biçiminin dilsel ve düşünsel bağlamla ilişkilendirildiği⁵⁰ bu ele alış tarzında Aristoteles felsefesi açısından özgün olan şey, birer açıklama biçimi olarak tanım ve kıyas ile temellendirilmiş olan mantık disiplininin dış konuşmayı yani dilsel çerçevesi dikkate almış olmakla birlikte, -daha çok- iç konuşma yani düşünsel çerçeve ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Çünkü Aristotelesçi gelenek açısından dilsel çerçevenin farklılığı yani dünya üzerinde konuşulan dillerin çeşitliliği gramer düzeyinde bir yerellik barındırır iken, düşünsel çerçevenin aynılığı mantık düzeyinde bir evrensellik barındırma iddiasındadır.

... Deneyim sahibi kişiler, deneyime sahip olmaksızın düşünceye (logos) sahip olanlardan bile daha başarılıdır.⁵¹

İnsanın arılardan ve diğer sürü halinde yaşayan canlılardan daha toplumsal (political) canlı olduğu açık. Sık sık söylediğimiz gibi, doğa hiçbir şeyi boş yere yapmaz ve insan konuşma (logos) kabiliyetine

48 Aristotle, *Posterior Analytics*, 76b23-26.

49 Platon, *Theaitetos* (Çev. Macit Gökberk, Platon Diyaloğlar, içinde), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, 189e-190a.

50 Raoul Mortley, *The Rise and Fall of Logos*, s. 26.

51 Aristotle, *Metaphysics* (Translated by W. D. Ross, The Complete Works of Aristotle / Edited by Jonathan Barnes), Volume Two, Princeton University Press, Princeton, 1991, 981a12-15.

sahip olan yegâne canlıdır. Yalın ses yalnızca haz ve acının belirtisi olarak diğer canlılarda bulunurken; konuşma kabiliyeti uygun olanı ve uygun olmayanı, adil olanı ve adil olmayanı ileri sürmek için tasarlanır. İyilik, kötülük, adalet, adaletsizlik gibi anlamlara sahip olmak sadece insana mahsus bir özelliktir ve bu anlamlara sahip canlıların bir araya gelmesi bir aile ve bir devlet meydana getirmektedir.⁵²

... Söz gelişi ruhun bir yanının akıldan yoksun, bir yanının da akıl sahibi olduğu. ... Ruhun akıl sahibi olmayan (alogos) ama bir şekilde de akıldan pay alan bir başka doğal yanı var görünüyor. Nitekim kendine egemen olan ve egemen olmayan kişinin aklını, ruhun akıl sahibi yanını överiz; çünkü o, doğru (orthôs) bir şekilde en iyi olanı teşvik eder. Ruhun kısımları arasında bir de doğal olarak akla aykırı olan, akılla çatışan ve akla karşı çıkan bir başka yan da var görünüyor. ...⁵³

Madem aşırılığa ya da eksikliği değil, ortayı tercih etmek gerektiğini ve ortanın da doğru aklın (orthôs logos) gösterdiği gibi olduğunu söyledik. ... Aşırılık ile eksiklik arasında bulunduğunu söylediğimiz doğru akla uygun olan orta yolların bir sınırı var. ...⁵⁴

Yukarıdaki alıntılarda Aristoteles'in kullanımıyla logos kelimesi insanın sahip olduğu "düşünme kabiliyeti"ne ve "düşünme" ya da "akletme" işlevine gönderimde bulunmaktadır. Elbette, insan türüne özgü bu iki nitelendirme, diğer canlılarda hazzın ve acının bir belirtisi olarak ortaya çıkan doğal seslerden ziyade anlamlı seslerin biçimlendirilmesine olanak sağlama ve bu yönüyle insanın diğer canlılardan farklılaştırması; aile ve devlet gibi sosyal kurumların teşekkülüne zemin hazırlayarak insanın politik bir canlı haline gelmesi; iyilik, kötülük, adalet, adaletsizlik, güzellik ve çirkinlik gibi etik ve estetik değerlerin tespiti veya tercihi ile gündelik yaşamın kurallarının belirlenmesi; doğruluk ve yanlışlık gibi mantıksal değerlerin tespiti ile bilimsellik ölçütlerinin belirlenmesi vb. hususlar ile doğrudan ilişkilidir.⁵⁵

52 Aristotle, *Politics* (Translated by B. Jowett, *The Complete Works of Aristotle* / Edited by Jonathan Barnes), Volume Two, Princeton University Press, Princeton, 1991, 1253a7-20.

53 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998, 1102a25-30, 1102b12-20.

54 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1138b18-32.

55 David Roochnik, *The Tragedy of Reason: Toward a Platonic Conception of Logos*, Routledge, New York, 1990, pp. 23-35; Raoul Mortley, *The Rise and Fall of Logos*, ss. 29-30; Jessica Moss, "Right Reason in Plato and Aristotle: On the Meaning of Logos",

Aristoteles'in logos kelimesini genel itibariyle “söz”, “kelime”, “cümle”, “tanım”, “kıyas” ve “düşünce” gibi, nihai olarak “açıklama” ilişkili nitelendirmelerle ele aldığı açıktır. Elbette filozof bu kelimenin kullanım bağlamı itibariyle sadece Herakleitos'tan değil, aynı zamanda diğer antik Yunan düşünürlerden etkilenmiş görünmektedir. Örneğin, Sokrates'in (M.Ö. 470-399) logos kelimesi ile, bir şeyin ayırt edici niteliğinin betimlenmesini kastetmesi; Platon'un ise logos kelimesi ile, doğru bilginin genel karakterinin açıklanmasını kastetmesi, söz konusu etkileşimin çeşitliliğini gösterme bakımından önemlidir.⁵⁶ Hatta bu filozofların logos kelimesini ele alış biçimleri Aristoteles'i daha fazla etkilemiş görünmektedir. Bu durum söz konusu etkilenimin ipuçlarını daha yakından arama adına yeni bir araştırmanın gerekliliğine dair ipuçları ortaya koysa da, bizim burada yapmak istediğimiz şey, Herakleitos'un ve Aristoteles'in ilgili kelimeyi kullanım biçimlerinden hareketle, mantık biliminin teşekkülüne ve adlandırılmasına dair bir çerçeve sunmaktır.

Hiç şüphesiz, genel çerçevesi belirlenmiş bir şekilde, bir disiplin olarak, “mantık”ı adlandıran kişi Aristoteles değildir. Bu yönüyle, Yunanca'daki “logikê”; İngilizce'deki “logic”; Arapça'daki ve Türkçe'deki “mantık” kelimelerinin Aristoteles'ten çok daha sonraki kavramsallaştırmalar olarak ortaya çıktığını ifade etmemiz gerekmektedir. Yunanca bir ifade olan “logikê” kelimesini mantık ya da mantık öğretisi anlamında ilk kullanan düşünürün Alexander Aphrodisias (M.S. 200) olduğu iddia edilmektedir.⁵⁷ Diğer taraftan, Yunanca'daki “logos” kelimesinin Arapça'daki “nutk” kelimesine karşılık geldiği ve Arapça'daki ya da Türkçe'deki “mantık” kavramının söz konusu kelimedenden türetildiği ifade edilmektedir.⁵⁸ Aristoteles'in önemli yorumcuları olarak kabul gören Porphyry'tan

Phronesis, Volume 59, Issue 3, 2014, ss. 181-230; Ercan Salgar, “ ‘İlerleme’ Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme”, *Flsf*, Sayı: 19, s. 313.

56 Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 209-210.

57 Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle's Prior Analytics* 1. 1-7 (Translated by Jonathan Barnes, ... et al.), Cornell University Press, New York, 1991, s. 21, 1³, 233.

58 David Ross, *Aristoteles* (Çev. Ahmet Arslan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 46; Walter Leszl, “Aristotle's Logical Works and His Conception of Logic”, *Topoi* 23, s. 71; Ali Durusoy, *Mantık İlmine Giriş*, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 45; Aytekin Özel, “Organon ve Mantık”, *H.Ü.İ.F. Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 14, ss. 149-153; A. Kadir Çüçen, *Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa, 2009, ss. 13-14.

(M.S. 234-305) ve Fârâbî'den (872-950) yaptığımız birer alıntı söz konusu açıklamaları yeterince teyit etmektedir:

... Logos [kelimesi] birkaç şekilde kullanılmaktadır. O dış konuşmayı (logos prophorikos), iç konuşmayı (logos endiathetos) ve düşünme kuvvetini (seed-formula, logos spermatikos) göz önünde bulundurma ile ilişkilidir. Logos kelimesi, farklı şeylere gönderimde bulunmak için kulanıldığından, farklı anlamlara gelmektedir.⁵⁹

Mantık sanatının ismi nutk kelimesinden türemektedir. Eskiler nazarında bu kelime üç şeye gönderimde bulunmaktadır: [İlk olarak], insanın kendisiyle [soyut] anlamları aklettiği, ilimleri ve sanatları elde ettiği, fiillerden iyi ve kötü olanı ayırt ettiği kabiliyete (el-kuvve); ikinci olarak, insan zihninde anlama vasıtasıyla ortaya çıkan ve "iç düşünme" (en-nutku'd-dâhil) olarak adlandırılan anlamlara (el-ma'kûlât); üçüncü olarak, zihinde mevcut olup dil ile açığa çıkarılan [ve bu yönüyle] "dış konuşma" (en-nutku'l-hâric) olarak adlandırılan söze (el-'ibâra) gönderimde bulunmaktadır.⁶⁰

"*Mantık*"ın Aristoteles tarafından adlandırılmamış olması, kanaatimizce, filozofun bu disiplini bir sanat olarak ele almış olması ile ilişkili görünmektedir. Çünkü bu disiplinin bir sanat olarak ele alınması, filozofun bilimler sınıflamasında yer alan her bir bağımsız alanın bir yöntem olarak bu sanata ihtiyaç duyması ile ilişkilidir. Hatta Heidegger gibi bazı düşünürler söz konusu bağlamın kaybedilmesi ile mantığın salt bir sembolik işlemler yığını haline dönüştüğünü yani, gerçek mantığın ortadan kaybolduğunu iddia etmektedirler.⁶¹ Henüz bir bildiri cümlesi oluşturmeyen kavramların; bildiri cümlelerinin semantik içeriğinin; muhatabın duygu durumunu biçimlendirmek için müracaat edilen entimemlerin, örneklemlerin, metaforların vb. unsurların sembolik yapıya uygunsuzluk vurgusuyla mantıktan dışlanması belki de bu iddianın haklılığını göstermektedir.

Aristoteles ilgili disiplini bizzat adlandıran kişi olmasa da, filozofun kimi yorumcuları özellikle organon külliyatı olmak üzere, onun eserlerin-

59 Porphyry, *On Aristotle Categories*, 64²⁵⁻³⁰, 651-2.

60 Fârâbî, *et-Tavtîe* (Tahk. ve Takd. Refik el-'Acem, el-Mantık 'inde'l-Fârâbî I, içinde), Dâru'l-Meşrik, Beyrût, 1985, s. 59; Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm* (Takd. ve Şerh. Ali Bû Mulhim) Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrût, 1996, ss. 36-37.

61 Thomas A. Fay, *Heidegger: The Critique of Logic, Martinus Nijhoff*, The Hague, 1997, pp. 1-7; Stuart Elden, "Reading Logos as Speech: Heidegger, Aristotle and Rhetorical Politics", s. 283.

deki ilkeleri dikkate alarak mantığı bir bilim olarak takdim etmektedirler. İster bir sanat veya yöntem isterse bir bilim olarak ele alınsın, mantık biliminin teşekkülü doğrudan Aristoteles ile ilişkilidir. Nitekim filozof, kendi öncüllerinden ciddi bir şekilde etkilenmiş olsa da, bu disipline özgün yapısını vermesi itibarıyla binlerce yıllık bir şöhrete sahiptir. Diğer taraftan, bu araştırmanın bize gösterdiği şey, Herakleitos’un logos kelimesini kullanım biçimi ile, Aristoteles’in logos kelimesini kullanım biçimi arasındaki büyük farklılık filozofun haklı şöhretinin açık bir göstergesidir. Çünkü mantık, sadece basit bir açıklama veya gizemli bir kozmik vurgu değil, “konuşma”, “açıklama”, “tanım”, “kıyas”, “tanıtılma” ve “düşünme” gibi bilgi kuramına temel teşkil eden çok yönlü ve ilkesel bir sorgulama ve açıklamadır.

Sonuç

Herakleitos’tan önce antik Yunan dilinin olağan kullanımı içerisinde logos kelimesinin söylemek, açıklamak, toplamak ve biraraya getirmek gibi anlamlarla ele alındığı görülmektedir. Fakat filozofun fragmanlarında bu kelimeyi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanması bir çok felsefi tartışmayı beraberinde getirmektedir. Nitekim logos kelimesinin evrensel işleyişi düzenleyen genel bir “ilke”ye, “yasa”ya veya bir başka ifadeyle, “Tanrı”ya karşılık gelecek şekilde kullanılması, değişimin sürekliliğine ve karşıtların mevcudiyetine rağmen evrendeki uyumu sağlayan bir ilkenin var olup olmaması ile alakalı devasa bir tartışma bütünü ortaya çıkarmaktadır. Özellikle dini yaklaşımların bu kozmik yorum olanağını ön plana çıkararak logos ile Tanrı’yı özdeşleştirmeleri ve “Önce söz vardı.” diyerek evrensel işleyişi mistik bir şekilde izah etmeye çalışmaları dikkat çekicidir.

Herakleitos’un logos kelimesini kendi döneminin olağan kullanımı içerisinde “konuşma” ve “açıklama” anlamlarına gelecek şekilde kullanması, üzerinde fazla tartışmanın yapılmadığı yalın bir yorumlama tarzıdır. Nitekim bu ele alış biçimi, mantık biliminin teşekkülü ile ilişkilendirilmesi bakımından bazı önemli ipuçları içermektedir. Çünkü Aristoteles, Herakleitos’un dönemindeki olağan kullanımı dikkate alarak logos kelimesinin “açıklama” bağlamını temel düzeyde dikkate almaktadır. Fakat filozof söz konusu “açıklama” bağlamını bazı ilkesel öğelerle harmanla-

arak yep yeni ve özgün bir yapı ortaya koymaktadır. Bu yapının sadece dilsel bir söylem olmaktan ziyade, insanın konuşma, düşünme, betimleme, tanımlama, kıyas etme ve tanıtlama gibi özelliklerini birbiriyle ilişkili bir bütünlük olarak ele alması söz konusu özgünlüğün temel dayanağıdır.

Aristoteles'in, Herakleitos'un logos kelimesi veya öğretisi ile alakalı herhangi bir tartışmaya kendi eserlerinde doğrudan yer vermediğini daha önce ifade etmiştik. Fakat ilgili kelimenin ele alınış biçimlerindeki yapısal benzerlikler ve farklılıklar, mantık biliminin teşekkülü ve adlandırılması ile doğrudan ilişkili görünmektedir.

Elbette, Aristoteles'in mantık bilimini şekillendirirken sadece Herakleitos'tan etkilendiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü filozof bu disiplinin teşekkül sürecinde Platon ve Sokrates başta olmak üzere diğer antik düşünürlerden de yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Bu yönüyle, mantık biliminin teşekkülü ile ilişkisi bakımından logos kelimesinin sadece Herakleitos tarafından değil, aynı zamanda diğer antik düşünürler tarafından ele alınış biçimlerinin de sorgulanması gerekmektedir.

Öz
Mantık Biliminin Teşekkülü ile İlişkisi Bakımından Herakleitos'un 'Logos' Kelimesi

Antik Yunan düşüncesinde logos kelimesinin ele alınış biçimindeki farklılıklar mitolojiden felsefî ve mantıksal sürece geçişe dair önemli ipuçları içermektedir. Herakleitos'un logos kelimesini ele alış biçimi kozmik yorumlama ve yalın yorumlama olmak üzere iki farklı bakış açısı ile dikkate alınmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla, Aristoteles'in, kendi öncüllerinden farklı olarak, logos kelimesini önerme, tanım, tanıtlama ve kıyas gibi mantıksal kavramlarla ilişkilendirmesi mantığın hem bir bilim olarak teşekkülüne hem de adlandırılmasına doğrudan katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: mitoloji, logos, dil, düşünce, tanım, kıyas, tanıtlama.

Abstract

The Word 'Logos' in Heraclitus in terms of relation to Formation Process of Logic as a Science

The differences in the way ancient Greek thinkers treat the word logos include important clues about the transition from mythology to philosophical and logical process. How Heraclitus use the word logos is taken into account by some following researchers in two different ways as cosmic interpretation and simple interpretation. As far as we can see, that Aristotle, unlike his predecessors, associates the word logos with some logical concepts like proposition, definition, syllogism and demonstration makes a major contribution both formation process of logic as a science and its naming.

Keywords: mythology, logos, language, thought, definition, syllogism, demonstration.

Kaynakça

- Ackrill, J. L., Aristotle Categories and De Interpretatione, Clarendon Press, Oxford, 2002.
- Alexander of Aphrodisias, On Aristotle's Prior Analytics 1. 1-7 (Translated by Jonathan Barnes, ... et al.), Cornell University Press, New York, 1991.
- Altunya, Hülya ve Yeşil, Mustafa, "Aristoteles'in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri", Beytulhikme, 6 (2), 2016, ss. 79-108.
- Aristoteles, Fizik (Çev. Saffet Babür), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Aristoteles, Kategoriler (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Aristoteles, Metafizik (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2010.
- Aristoteles, Nikomakhos'a Etik (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998.
- Aristoteles, Yorum Üzerine (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Aristotle, Metaphysics (Translated by W. D. Ross, The Complete Works of Aristotle / Edited by Jonathan Barnes), Volume Two, Princeton University Press, Princeton, 1991.
- Aristotle, Politics (Translated by B. Jowett, The Complete Works of Aristotle / Edited by Jonathan Barnes), Volume Two, Princeton University Press, Princeton, 1991.
- Aristotle, Posterior Analytics (Çev. Translated by Jonathan Barnes, The Complete Works of Aristotle / Edited by Jonathan Barnes), Volume One, Princeton University Press, Princeton, 1991.
- Aristotle, Prior Analytics (Translated by A. J. Jenkinson, The Complete Works of Aristotle / Edited by Jonathan Barnes), Volume One, Princeton University Press, Princeton, 1991.
- Aristotle, Topics (Translated by S. Marc Cohen and Gareth B. Matthews, Readings in Ancient Greek Philosophy: From Thales to Aristotle / Edited by S. Marc Cohen, Patricia Curd, and C. D. C. Reeve) Hackett Publishing Company, Indianapolis, 2011.
- Arslan, Ahmet, İlkçağ Felsefe Tarihi, 1. Cilt, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Aygün, Ömer Orhan, The Included Middle: Logos in Aristotle's Philosophy (PhD Thesis), The Pennsylvania State University, 2007.

- Barnes, Jonathan, *The Presocratic Philosophers*, Routledge, London, 2005.
- Boedeker, Deborah, *Epic Heritage and Mythical Patterns in Herodotus / Brill's Companion to Herodotus / Edited by Egbert J. Bakker, Irene J. F. De Jong, Hans van Wees*, Brill, Leiden, 2002.
- Çakmak, Cengiz, *Herakleitos Fragmanlar (içinde)*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Çüçen, A. Kadir, *Mantık, Asa Kitabevi*, Bursa, 2009.
- De Beer, Vladimir, "The Cosmic Role of the Logos As Conceived from Heraclitus until Eriugena", *Greek Orthodox Theological Review*, 59: 1-4, 2014, pp. 13-39.
- De Rijk, L. M., *Aristotle Semantics and Ontology, Vol. I*, Brill, Leiden, 2002.
- Durusoy, Ali, *Mantık İlmine Giriş, M.Ü. İFAV Yayınları*, İstanbul, 2011.
- Elden, Stuart, "Reading Logos as Speech: Heidegger, Aristotle and Rhetorical Politics", *Philosophy and Rhetoric*, Vol. 38, No. 4, 2005, pp. 281-301.
- Fârâbî, et-Tavtie (Tahk. ve Takd. Refik el-'Acem, el-Mantık 'inde'l-Fârâbî I, içinde), *Dâru'l-Meşrik*, Beyrût, 1985.
- Fârâbî, İhsâu'l-'Ulûm (Takd. ve Şerh. Ali Bû Mulhim) *Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl*, Beyrût, 1996.
- Fay, Thomas A., *Heidegger: The Critique of Logic*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1997.
- Gülenç, Kurtul, "Presokratiklerden Platon'a mitos, logos ve dialektik", *Felsefelogos*, Sayı 35-36, Fesatoder Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 117-138.
- Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy, Vol. I*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Herakleitos, *Fragmanlar (Çev. Cengiz Çakmak)*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Hoffman, David C., "Structural Logos in Heraclitus and the Sophist", *Advances in the History of Rhetoric*, 9:11, 2006, pp. 1-32, DOI: 10.1080/15362426.2006.10557259
- Johnstone, Mark A., "On 'Logos' in Heraclitus", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 47, 2014, pp. 1-29.
- Kirk, G. S., *Heraclitus: The Cosmic Fragments*, Cambridge University Press, New York, 1975.

- Kranz, Walther, Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar (Çev. Suad Y. Baydur), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984.
- Laertios, Diogenes, Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri (Çev. Candan Şentuna), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Leszl, Walter, "Aristotle's Logical Works and His Conception of Logic", *Topoi* 23, pp. 71-100.
- Mortley, Raoul, *The Rise and Fall of Logos*, Hanstein, Bonn, 1986.
- Moss, Jessica, "Right Reason in Plato and Aristotle: On the Meaning of Logos", *Phronesis*, Volume 59, Issue 3, 2014, pp. 181-230.
- Özel, Aytekin, "Organon ve Mantık", *H.Ü.İ.F. Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 14, ss. 147-160.
- Peters, Francis E., Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Platon, Kratylos (Çev. Erman Gören), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
- Platon, Theaitetos (Çev. Macit Gökberk, Platon Diyaloglar, içinde), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Porphyry, *On Aristotle Categories* (Translated by Steven K. Strange / Edited by Richard Sorabji), Bloomsbury, London, 2014.
- Powell, J. Enoch, *A Lexicon to Herodotus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1938.
- Prier, Raymond Adolph, *Archaic Logic: Symbol and Structure in Heraclitus, Parmenides, and Empedocles*, Mouton, The Hague, 1976.
- Raaflaub, Kurt A., *Herodotus and The Intellectual Trends of His Time / Brill's Companion to Herodotus / Edited by Egbert J. Bakker, Irene J. F. De Jong, Hans van Wees*, Brill, Leiden, 2002.
- Roochnik, David, *The Tragedy of Reason: Toward a Platonic Conception of Logos*, Routledge, New York, 1990.
- Ross, David, *Aristoteles* (Çev. Ahmet Arslan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Salgar, Ercan, "'İlerleme' Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme", *Flsf*, Sayı: 19, ss. 311-324.
- Tarakçı, Muhammet, "Hıristiyanlıkta Logos Doktrini", *Milel ve Nihal*, 8 (1), 2011, ss. 201-224.
- Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi* (Çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.
- Yıldız, Erdal ve Şar, Güvenç, *Herakleitos'un Oyunu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.